

D. Bolintineanu - *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria* – un memorial de călătorie cu miză multiplă

*Prof. univ. dr. Simona Antofi
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați
Centrul Interdisciplinar de Studii Culturale Central
și Sud-Est Europene (CISCLE)*

Abstract: Within the Romanian 19th century writings, the travel memoirs mirror an exercise of identity-oriented dissociation / Self validating strategy, therefore a way to legitimize oneness as belonging to a community – or a nation – with equal rights in the European political background of the time, as well as a specific literary strategy fictionalizing the biographical episodes which are juxtaposed, precisely for this purpose, on the invented sequences meant to offer narrative coherence to the more or less standardized narrative episodes embedded in the memoirs texts.

Keywords: *travel memoir, identity-rooted narrative, cultural memory, alterity.*

Interesul scriitorilor români din prima jumătate a secolului al XIX-lea pentru specia memorialului de călătorie – deosebit de generoasă tematic și de permisivă discursiv – se accentuează treptat, pe fondul deschiderilor anterioare – Dinicu Golescu și a sa *Însemnare a călătoriei mele* este doar un exemplu în acest sens – și al intensificării procesului de autolegitimare națională. În acest context, miza inițială a oricărui memorial de călătorie – curiozitatea prospectivă, fascinația alterității și modelul cultural (pre)romantic al călătoriei de descoperire a Orientului, de pildă – este dublată de un deziderat național. Acela al autolegitimării naționale și al orientării practicilor literare către furnizarea de argumente în favoarea unei identități naționale distincte, a românilor, cu drepturi egale în ecuația multi-națională a Europei din jurul anului 1848. În acest context, memorialul de călătorie îndeplinește două funcții esențiale: aceea de a crea cadrul propice unui dialog ideologic camuflat, pe tema raportului dintre identitatea românească și diferitele ipostaze ale alterității, precum și aceea de a permite exersarea unui model de scriitură racordat la tradiția preromantică și romantică europeană. Ale cărui caracteristici sunt, tocmai de aceea, permeabilitatea dintre genuri și specii și, grație convenției mărturisirii, asociate unei instanțe narative susceptibile de a fi suprapusă peste identitatea auctorială, conjuncția dintre biografic și ficțional.

Memorialiștii români din prima jumătate a secolului al XIX-lea ilustrează, cu o fericită formulă a lui Paul Cornea, dialectica dintre a fi solitar și a fi solidar, transformându-și confesiunile – sau asociindu-le – cu analize atente ale comunităților, oamenilor și locurilor pe care le descriu, cu informații de natură istorică, documentară, cartografieri multiple și inventare de date socio-economice, politice și culturale ce au drept scop instruirea cititorilor. Acest fapt a fost remarcat, printre alții, de Doris Mironescu, în al cărui studiu, aplicat memorialisticii pașoptiste [1], regăsim observații utile demersului nostru. Așa de pildă, „apropierea memorialisticii pașoptiste de pulsivitatea istoricizantă tratată ca o formă de rememorare de către autorii înșiși” explică, în bună măsură, faptul că mulți dintre aceștia „își tratează biografia ca pe un document istoric” [2] ce „înregistrează schimbările masive ale societății românești în acea perioadă.” [3] Permisivitatea speciei literare a memorialului de călătorie favorizează acest demers cu miză multiplă și face cu puțință racordarea experienței propriu-zise a călătoriei cu dialectica identitate – alteritate. Pe care Doris Mironescu o comentează în raport cu conceptul de memorie culturală, teoretizat de Jan Assmann. [4] Potrivit lui Assmann, memoria culturală „se manifestă în spațiul de interacțiune a prezentului cu memoria trecutului sub forma unui proces niciodată încheiat de structurare a identității colective.” [5] Avem de a face cu o structură conectivă, situată „la intersecția trecutului cu prezentul” și alimentând literar trei teme meje: „referirea la trecut”, „imagarul politic”, „continuitatea culturală” și, legat de acesta din urmă, „constituirea tradiției”. [6] În această ordine de idei, un alt concept se cuvine amintit aici: *les lieux de mémoire* [7] surprind desenul (parțial) imagar/imaginat, cu certitudine relevant în ordine simbolică, al unor spații investite cu funcție de autolegitimare identitară. „Căutarea de noi rădăcini” – în trecutul imediat sau îndepărtat – ca și „inventarierea figurilor din trecut care pot să-i legitimeze” [8] reprezintă tot atâtea instrumente de auto-justificare națională pentru scriitorii pașoptiști.

Revenind, acum, la specificitatea memorialului de călătorie, racordată la efervescența politică din prima jumătate a secolului al XIX-lea din întreaga Europă, la mișcările sociale și politice, la revendicările dreptului la autodeterminare ori a drepturilor și libertăților cetățenești multiple, se cuvine menționate particularitățile acestuia, de natură să explice interesul constant al scriitorilor perioadei pentru acest tip de discurs. Potrivit lui Eugen Simion,

„genurile și spiritele se amestecă în ceea ce cu un termen generic am putea numi memorial de călătorie: însemnări despre natură, fragmente de jurnal intim, reflecții sociale, mici aforisme morale” și „o continuă jelanie despre ceea ce călătorul a lăsat acasă.” [9] Florin Faifer inventariază tematica multiplă a memorialului de călătorie: „Sunt multe căi care se încrucișează în memorialistica de călătorie: o incursiune în realitatea imediată, dar și un recul spre realități pierdute”, proiectate în incertitudine și marcate de o „productivă echivocitate”; „o replierea a autorului în sine dar și o revărsare a sinelui într-un peisaj” [10] – cu mențiunea că, aici, exegetul face o observație esențială pentru raportul dintre actul de observare a realității și proiectarea acesteia în ficțiune: peisajul – și nu numai acesta – este un element al exteriorului „pe care, prin această propagare, îl resemantizează.” [11] De altfel, din perspectiva genurilor biograficului, memorialistica de călătorie se situează mai degrabă în vecinătatea memoriilor, decât a jurnalului, căci „narează peripețiile unei călătorii fatal limitate” și „cedează mai ușor seducțiilor venite din afară.” [12]

Autor al mai multor memoriale de călătorie, Dimitrie Bolintineanu este unul dintre participanții activi la revoluția din 1848 și, ulterior, se dovedește a fi un om politic de prim rang al lui Alexandru Ioan Cuza. Bine racordat la realitățile politice europene – în 1846 se afla la Paris, cu o bursă de studii ce-i fusese oferită de Societatea literară, unde audiază cursurile lui Jules Michelet, Saint-Marc Girardin și Edgar Quinet, înscriindu-se, totodată, în rândurile Societății studenților români, al cărei președinte era poetul Alphonse de Lamartine – Bolintineanu va fi numit, în 1860, comisar în Comisia europeană a Dunării, din partea Țării Românești. Cunoaște, de altfel, foarte bine spațiul otomano – elenic al Balcanilor, așa cum o dovedește și memorialul Călătoriei pe Dunăre și în Bulgaria – rod al voiajului făcut în 1851, publicat în 1858. Este cel dintâi dintr-o serie de astfel de texte care relevă, pe de o parte, precaritatea existenței poetului, iar pe de altă parte ingeniozitatea unei construcții narative cu multiple niveluri de interes pentru cititorul de azi.

Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria este un text ilustrativ în ceea ce privește relevanța unor locuri ale memoriei ce devin componente ale unei narațiuni legitimizează emergente – și ale unei cartografieri complexe a spațiului parcurs pe cele două maluri ale Dunării de la Orșova până la vărsarea fluviului în mare. Pondere observărilor (simili)realiste asupra

oamenilor și asupra locurilor este aproximativ egală cu cea ocupată de ficțiune, cele două funcții ale memorialului – cea instructivă și cea care, prin anecdoticul amuzant și prin ironie – este menită să creeze buna dispoziție a cititorului – fiind inteligent echilibrate. Dispozitivul narativ elaborat de Bolintineanu pentru această dublă miză își asociază, așa cum am menționat, o funcție de autolegitimare a națiunii din care scriitorul face parte, discret infuzată în discurs.

Cele două cărți ale memorialului debutează cu câte o secvență preliminară, ce sintetizează etapele traseului, principalele repere ale acestuia, anticipează tipurile de discurs ce urmează a fi utilizate și propune, astfel, cititorului, un pact de lectură multiplu. Informațiile sunt sintetizate astfel: „Plecarea din Cladova cu vaporul. Scurtă istorie a principatului Serbiei. (...). Nicopoli, bătaia de la Nicopoli între cavalerii creștini și între turcii de sub Baiazet. (...)” [13] Istorisirea peripețiilor grupului de călători - din care memorialistul face parte – este realizată de către vocea naratoare asociată acestuia, căreia i se adaugă istorioarele relatate de către medicul neamț, protagonist al mai multor întâmplări amoroase, elaborate după calapodul narațiunilor sentimentale ale epocii și relatate în registru amuzant și discret ironic. Pe o structură de tip nuvelă cu sertare, translatată în textul memorialului, cititorul va fi delectat cu trei astfel de istorisiri.

Memorialul debutează sub semnul simultaneității voite a istoriei vii cu cea din trecut, această suprapunere temporală favorizând asocierea observației realiste cu descrierile poetice ale unui peisaj („Umbrele serei se întindeau asupra stâncilor ce formează malul Serbiei și pe undele întărite ale Dunărei. Mugirea adâncă, plângătoare, sălbatică a valurilor sparte împotriva stâncilor ce află în cale în tot latul râului, adăogau maiestatea sălbatecă a acestor locuri, care ne răpiseră ochii printr-o mie de forme” [14]), cu descrierea ironică a vreunor personaje ale memorialului („O damă engleză cu o femeie ce o servea, în vârstă de două ori majoră, sau dupe cum zic logofeții, pravilnică: uscăciunea ei, întocmai ca a diabeților, sau celor loviți de boala ce se cheamă diabet și care usucă omul, prin pierderea zaharului ce are în corp; uscăciunea ei, zic, și ochelarii săi cei verzi puneă coroană la urâciunea ei.” [15]) și cu informația bine documentată cu privire la orașele, cetățile, ruinele, bătăliile care conturează, astfel, acea hartă simbolică a *locurilor memoriei culturale* a românilor pe care Bolintineanu se simte chemat să o contureze. Scriitura se construiește treptat, ca un colaj de tipuri

(relativ) diferite de discurs, a căro convergență semantică este asigurată de mecanismul narativ asociativ, prezentat ca atare prin sintezele ce deschid capitolele și clarificat, din când în când, prin dialog direct cu cititorul.

Prima istorisire a medicului neamț ilustrează întrutotul rețetarul minor romantic al epocii, portretul preafrumoasei Luiza – de care naratorul este îndrăgostit – fiind o dovadă limpede în acest sens. Pe de altă parte, însă, standardizarea portretistică nu este dublată de rigiditatea dată de subordonarea referențială față de clișeele binecunoscute ale frumuseții feminine. Bolintineanu nu recurge la o simplă asimilare de structuri retorice pre-existente, ci realizează o asociere dinamică de expresii cu efect de insolitare (tocmai) a stereotipurilor: „Era la Berlin, unde lăcuiam atunci, o fată de șaisprezece ani, frumoasă ca o virgină ideal; albă ca spuma Dunărei; ochi negri plini de langoare voluptoasă și expresie dulce ce rechemau femeile lui Byron; părul neguros, îi cădea pe umeri ca aripele unui corb pe neaua iernilor; genele-i lungi, negre, noroase, cădeau cu melancolie pe ochii săi plecați; gura-i deschizându-se, arăta două rânduri de mărgăritare fine, între care ai fi fost omul cel mai fericit să fii strivit și să mori.” [16]) Istorisirea propriu-zisă urmează, însă, tipicul binecunoscut – o încercare de a intra prin efracție în casa Luizei este urmată de un duel, iar medicul neamț, ucigându-și contracandidatul la grațiile Luizei, este silit să se expatrieze. Narațiunea este condimentată și cu episoade umoristice – îndrăgostitul varsă, din furia de a se vedea respins, mai multe călimări cu cerneală peste rochia de bal a Luizei. Delicatul echilibru dintre stereotipul literar și (re)negarea acestuia prin ironie reprezintă o particularitate a scriiturii de călătorie a lui Bolintineanu și semnalează dubla măsură a acesteia: acomodarea la practicile de lectură ale epocii și la nivelul încă precar de receptivitate a publicului cititor, respectiv detașarea față de cele dintâi, semn al asumării conștiente a decalajului dintre stadiul incipient al literaturii române și solida formație culturală a scriitorului.

Memorialistul nu ezită să își exprime deschis patriotismul („Câte cugetări nu ne inspiră acest râu mare, acest geniu binefăcător al României, ce pentru a lui importanță trăim încă politicește.” [17]) în numele căruia face, de altfel, harta acelor locuri simbolice ale memoriei colective văzută ca itinerariu spiritual asociat drumului Dunării spre Marea Neagră. Martor al istoriei, al vechimii și al continuității existenței românilor, fluviului i se dedică un omagiu erudit, așezat sub autoritatea lui Herodot, cu evidentă miză

identitară. Altădată, memorialistul observă cu ochi critic starea deplorabilă a cetăților turcești de la Dunăre care, dincolo de contextul istoric, induc o stare de (preromantică) tristețe ce literaturizează suplimentar discursul.

Mecanismul narativ de tip asociativ – și funcția de regie, deosebit de activă și asumată ca atare de către narator – permit concatenarea fragmentului impregnat liric, menționat mai sus, cu o analepsă ce are drept scop introducerea în discurs a unei istorisiri exemplare. Este vorba despre statutul incert și despre condițiile precare în care sunt ținuti exilații revoluționari, după înfrângerea revoluției de la 1848. Și, suplimentar, despre explicitarea pactului de lectură propus cititorului: „Era după ocupația țărilor de turci și de ruși, după evenimentele de la 1848; și fiindcă de la începutul acestii opere m-am dat a face oarecare abateri la lucruri streine de subiectul nostru, voi urma tot astfel până la sfârșit și voi istorisi, începând de la ceea ce ni se întâmplă dupe evenimentele de la 1848.” [18]

Atitudinea când binevoitoare, când nefavorabilă a garnizoanelor cetăților turcești de pe Dunăre față de exilați se dovedește a fi simptomatică în raport cu starea de atunci a Imperiului Otoman, aflat în evidentă decădere. Dar ceea ce evidențiază memorialistul este sacrificiul făcut de Maria Rosetti, soția englezoaică a lui C. A. Rosetti, devenită simbol eroic feminin al revoluției de la 1848 și model al unei reprezentări mitologice în curs de constituire; „Cu pruncul la sân, cu lacrimile în ochi, acest geniu al binelui ne urma cu gândul și cu ochii, având a lupta cu osteneala ce fărăma plăpândeale sale puteri, cu grijile ce împovărau sufletul ei delicat.” [19] Odată încheiat episodul de rememorare afectivă a călătoriei prizonierilor pe Dunăre – din care el însuși făcuse parte – se exercită din nou funcția de regie a textului, asociată vocii naratoare și cititorul este anunțat că digresiunea va fi oprită: „Acum să ne întoarcem la subiectul dintâi.” [20] și că urmează o secvență de informare cu privire la istoria unei țări vecine, Serbia: „Să ne luăm ziua bună de la pământul Serbiei, spuind cititorilor noștri ce este această țară vecină.” [21]

Secvența imediat următoare, similară ca tip de discurs, are în centru Dacia: „Dar să trecem la alt subiect. Cunoaștem țara noastră cum este astăzi; voi da o repede idee despre trecutul ei cel mai depărtat.” [22] Sursele sunt, aici, multiple, căci Bolintineanu se ambiționează să îi ofere cititorului o sinteză amplă, pusă sub autoritatea științifică a unor nume ilustre precum Herodot, Strabon ori Ptolemeu, la care se adaugă o sursă autohtonă, și anume

istoricul August Treboniu Laurian, prin intermediul căruia combate erorile științifice privind granițele și organizarea provinciei romane Dacia, ulterior retragerii aureliene și până la formarea statelor feudale românești. Excursul informativ larg, poate excesiv didactic, aduce o perspectivă monografică asupra acestor teritorii. Informațiile istorice sunt completate de cele demografice, geografice, toponimice, privind numrul de cetăți romane în Dacia, legiunile romane trimise aici, luptele cu migratorii, precum și sinteze deloc întâmplătoare asupra conflictelor românilor cu inamicii lor, de-a lungul timpului („Românii din Valahia avură lupte mari o sută patru, din care patruzeci și opt contra turcilor, din care treizeci le câștigă români, douăzeci contra ungurilor, treisprezece contra moldavilor, două rezbe civile, trei contra polonilor, trei contra bulgarilor, câștigate, șapte contra tătarilor, câștigate toate, unul contra sârbilor.” [23]). Rezultă, astfel, din paginile memorialului, o călătorie simbolică, reconstitativă și restitativă a istoriei românilor, ce asociază scriiturii o perspectivă ideologică perfect explicabilă în contextul epocii. Atunci când subiectul dialogului cu cititorul este un loc anume, asociat uneia dintre marile figuri ale mitologiei eroice românești emergente, memorialistul insistă, chiar cu riscul de a-și plictisi cititorul: „Pentru cea din urmă dată vom mai numi Giurgiul și vom aduce aminte românilor despre mărețele suvenire ale trecutului.” [24] În fond, este vorba despre orașul Giurgiu, despre lupta lui Mihai Viteazul cu puternica armată otomană condusă de Sinan Pașa. Victoria lui Mihai și dezastrul armatei turcești sunt descrise în detaliu, dată fiind importanța acestui eveniment în ecuația simbolică a luptei pentru neatarnare a românilor.

Cartea a doua a memorialului pune accent pe descrierea locuitorilor, a cetăților turcești și a orașelor de pe malul drept al Dunării. Sunt prezentate – văzute din interior, pe viu – marginile Imperiului Otoman, unde domnesc sărăcia, mizeria populației turcești, degradarea administrativă a acestui longeviv stat multiethnic. Rod al observației directe, această perspectivă se încarcă, în scriitură, cu o semnificație inteligent camuflată sub densitatea de informații verificabile: agonia imperiului, slăbiciunea evidentă a uriașului mecanism militar și economic trebuie percepute ca un îndemn subversiv la revoltă: „Nicăiri, în provincele Turciei, nu am întâlnit încă atâta mizerie ca în orașele turcești dupe malul drept al Dunărei.” [25] Pe de altă parte, vecinii bulgari, și ei supuși opresiunii otomane, beneficiază nu doar de simpatia evidentă a memorialistului, ci și de o prezentare amplă a istoriei lor; „Câtă

schimbare în casele și în viața bulgarilor de casele și viața turcilor. Aici tot era în cea mai mare rânduială, curățenie și îndestulare.” [26]

Pentru a contrabalansa excesul de informații cu privire la locurile văzute și vizitate, memorialistul introduce o a doua istorisire a medicului neamț, tovarășul său de călătorie, din care nu lipsesc componentele recuzitei sentimentale binecunoscute, suplimentate cu elemente provenite din istoriile cu haiduci ale epocii și cu notele obligatorii de patriotism local. Căzut în mâinile celebrului haiduc Cartârgi Iane, medicul neamț o cunoaște pe diafana fiică a acestuia, silită să trăiască în peștera ce le servește drept locuință copiilor și nevestei haiducului. Frumoasa Violeta are un efect hipnotic asupra povestitorului de circumstanță. Bună, blândă și delicată, Violeta suportă cu greu viața în pădure și violențele inerente haiduciei; „Vezi dar că inima acestei fete era frumoasă ca figura sa. Din floare ies ghimpi și din mărarini flori. Astfel se întâmplă și cu oamenii, natura are capriciile sale.” [27] Catârgi-Iane este lăsat să își explice condiția printr-o mărturisire rapid convertită în rechizitoriu la adresa otomanilor – ceea ce reprezintă o altă pîrghie bine camuflată în text de tip îndemn la luptă adresat de Bolintineanu contemporanilor săi; „Trebuie a mărturisi că la neamul grecesc, simțimentul de patrie este foarte tare, îl găsești chiar în inima tâlharilor de păduri. Catârgi-Iani era patriot. Astfel se puse să ne vorbească de suferințele Greciei și fuse un minut când ochii săi, lucru de mirare! se umplură de lacrimi.” [28] Scăpat din prizonieratul haiducilor greci, memorialistul introduce în text a treia istorioară de amor relatată de medicul neamț. Portretul pe care naratorul i-l face cadănei – protagonistă a unei iubiri prohibite și victimă a acesteia – ilustrează, din nou, rețetarul (pre)romantic al frumuseții feminine exotice: „O frunte potrivită și lină ca suprafața marmurului lustrat. Două sprâncene suptiri, arcuite, dar cu peri răsăriți, de-și terminau josul frunței; genele-i erau lungi și înrețite; ochii negri, tăiați ca niște migdale, erau locașul unde se îngâna flăcările voluptăților celor mai dulci, cu o rouă de lacrimi ce părea că naște neconținut, ca să îndulcească flacăra care-i încingea. Gura mică, buzele rumene ca sângele se îngâneau cu extrema albețe pe care plutea această rumeneală (...).”[29]

Memorialul se încheie cu o versiune discret ideologizată a bătăliei de lângă Varna, din 1444, dintre armatele creștine reunite – la care participă și Vlad Dracul, domn al Valahiei și tatăl lui Țepeș – și armata otomană. Insistența memorialistului pe figura domnitorului român este lesne de înțeles.

Finalmente, la jumătate de oră de Marea Neagră, călătoria – și textul – se opresc. De aici, de la granița românească, se anunță următoarea destinație a călătorului – Constantinopole.

Ceea ce rezultă, în urma acestui voiaj pe Dunăre, este o imagine poliedrică a locurilor, acoperind atât ceea ce scriitorul consideră a fi nevoia de informare multiplă a publicului său, cât și nevoia de amuzament a acestuia. Totul agrementat cu elementele unei ideologii naționale presărate cu inteligență aluzivă pe toată suprafața textului.

Lectura pe mai multe paliere pe care *Călătoriile* o permit asociază, așadar, o inedită modalitate de revalorificare a dictonului util și dulce, funcția instructivă și cea de delectare asociindu-și o dimensiune subversivă ce adaugă acea componentă ideologică (încă) resimțită ca necesară de către scriitor. Dat fiind contextul politic al epocii, și statutul complicat al Țărilor Române, în preajma actului unionist de la 1859, constituirea unei memorii culturale vii, pe baza unor locuri atent selectate ale memoriei colective reprezintă un act de patriotism tradus cu instrumentele literaturii.

Note

[1] Doris Mironescu, *Un secol al memoriei. Literatură și conștiință comunitară în epoca romantică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2016.

[2] Idem, p. 22.

[3] Idem, p. 23.

[4] Ibidem.

[5] Ibidem.

[6] Idem, p. 24.

[7] Pierre Nora, *Lex lieux de mémoire*, Gallimard, 1986.

[8] Doris Mironescu, *op. cit.*, p. 29.

[9] Eugen Simion, *Genurile biograficului*, vol. I, Editura Tracus Arte, București, 2018, p. 43.

[10] Florin Faifer, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Editura Timpul, 2006, apud Eugen Simion, *op. cit.*, p. 44.

[11] Florin Faifer, apud Eugen Simion, *op. cit.*, p. 43.

[12] Eugen Simion, *op. cit.*, p. 44.

[13] Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii*, vol. I, Editura pentru literatură, 1968, p. 3.

[14] Idem, p. 4.

[15] Idem, p. 6.

[16] Idem, p. 9.

[17] Idem, p. 14.

[18] Idem, pp. 17 - 18.

[19] Idem, p. 25.

[20] Idem, p. 28.

[21] Idem, p. 29.

[22] Idem, p. 31.

- [23] Idem, p. 40.
- [24] Idem, p. 48.
- [25] Idem, p. 54.
- [26] Idem, p. 64.
- [27] Idem, p. 73.
- [28] Idem, pp. 75 - 76.
- [29] Idem, p. 85.

Referințe bibliografice

- Bolintineanu, Dimitrie, *Călătorii*, vol. I, Editura pentru literatură, 1968.
- Mironescu, Doris, *Un secol al memoriei. Literatură și conștiință comunitară în epoca romantică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2016.
- Nora, Pierre, *Lex lieux de mémoire*, Gallimard, 1986.
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, vol. I, Editura Tracus Arte, București, 2018.